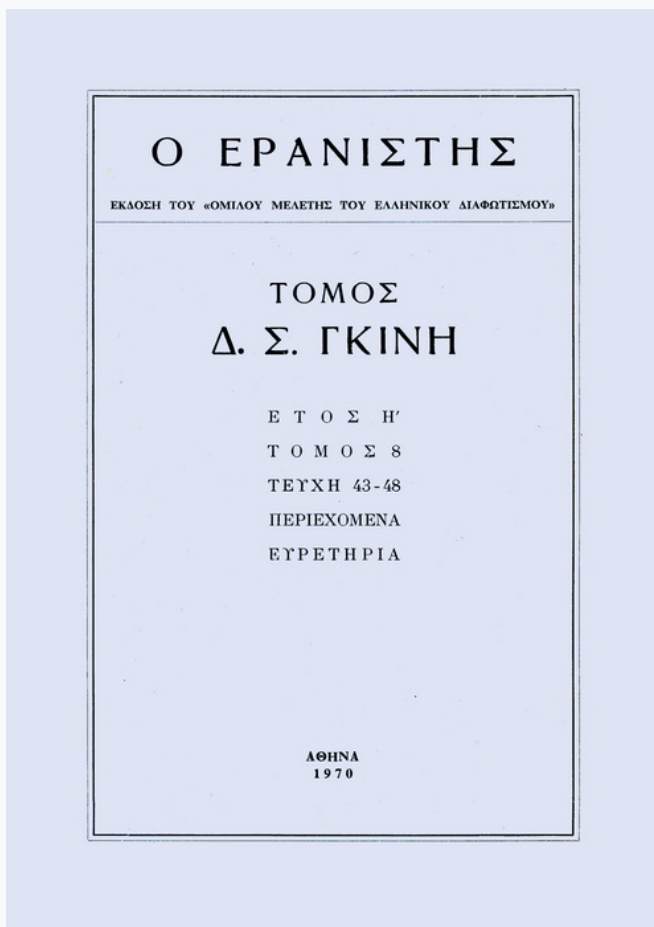

The Gleaner

Vol 8 (1970)

In Honour of D. S. Ginis

«I Coloni di Candia». Τραγωδία του Ιωάννη Pindemonte

Νικ. Γ. Μοσχονάς

doi: [10.12681/er.9923](https://doi.org/10.12681/er.9923)

Copyright © 2016, Νικ. Γ. Μοσχονάς

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Μοσχονάς Ν. Γ. (2016). «I Coloni di Candia». Τραγωδία του Ιωάννη Pindemonte. *The Gleaner*, 8, 91–110. <https://doi.org/10.12681/er.9923>

«I COLONI DI CANDIA»

ΤΡΑΓΩΔΙΑ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΠΙΝΔΕΜΟΝΤΕ

Τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1785 παρουσιαζόταν στὴν Βενετία, στὸ Θέατρο San Giovanni Grisostomo¹ ἡ τραγωδία τοῦ Ἰωάννη Pindemonte *I Coloni di Candia* (Οἱ Ἀποικοὶ τῆς Κρήτης). Ἐμπνευσμένο τὸ ἔργο αὐτὸ ἀπὸ τὴν κρητικὴ ἐπανάσταση τῶν ἐτῶν 1363 - 1364 κατὰ τῆς Βενετικῆς Κυριαρχίας προκάλεσε στοὺς θεατὲς τὴν ὀργή καὶ τὴν ἀγανάκτηση κατὰ τῶν Ἑλλήνων μὲ ἀποτέλεσμα νὰ σημειωθοῦν ἐπεισόδια σὲ βάρος τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου τῆς Βενετίας. Μέσα σὲ τέτοιο δυσμενὲς κλίμα, οἱ ἰθύνοντες τῆς Ἑλληνικῆς Παροικίας, κατὰ παρακίνηση τῶν ἐγκαταστημένων στὴ Βενετία Ἑλλήνων, προσέφυγαν στὸ Συμβούλιο τῶν Δέκα καὶ ἐπέτυχαν τὴν διακοπὴ τῶν παραστάσεων² τοῦ ἔργου.

Δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἐδῶ τὸ θέμα τῆς Ἑλληνικῆς προσφυγῆς³. Τὸ δημοσίευμα αὐτὸ ἔχει σκοπὸ νὰ παρουσιάσῃ τὸν ποιητὴ καὶ τὴν

1. Ἰδρύθηκε στὰ 1678 ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς Giovanni, Carlo καὶ Vincenzo Grimani, πάνω στὰ ἐρείπια τοῦ μεγάρου τῶν Polo, στὴν ἐνορία τοῦ San Giovanni Grisostomo. Στὰ 1834 μετωνομάσθηκε σὲ Teatro Malibran. Σήμερα λειτουργεῖ σὰν αἴθουσα κινηματογράφου (Cinema Malibran). Βλ. τὸ ἄρθρο τῆς Maria Teresa Murano, Venezia, «Enciclopedia dello Spettacolo», τόμ. IX, Firenze - Roma 1962, στῆλες 1530 - 1557 (ἰδιαίτερα στῆλες 1548 - 1549). Giulio Lorenzetti, Venezia e il suo estuario, Guida storico - artistica, 3η ἐκδοση, Roma 1963, σ.357.

2. Μνεία τῶν γεγονότων παρέχεται στὰ ἀκόλουθα ἔργα: In Biblioteca, *Apunti di Guido Mazzoni*, 2η ἐκδοση, Bologna 1886, σελ. 34.— Pompeo Molmenti, *La Storia di Venezia nella vita privata*, τόμ. III, 7η ἐκδοση, Bergamo 1929, σελ. 274.— Guido Mazzoni,

L' Ottocento [Storia Letteraria d' Italia], 5η ἀνατύπωση, μέρος πρῶτο, Milano 1953, σελ. 160.— Πρβλ. Mario Apollonio, *Storia del Teatro Italiano*, τόμ. III, Firenze 1954, σελ. 483. Ἡ διατάραξη τῆς τάξεως μὲ ἀφορμὴ θεατρικὲς παραστάσεις δὲν ἦταν σπάνιο φαινόμενο. Βλ. Pompeo Molmenti, ὁ.π., σσ. 272 - 274.

3. Σχετικὴ ἀνακοίνωση προτίθεται νὰ παρουσιάσῃ, ὅπως μᾶς πληροφόρησε, ὁ φιλόλογος κ. Θωμᾶς Παπαδόπουλος. Ἀναφέρουμε μόνον ὅτι τὸ κείμενο τῆς Ἑλληνικῆς προσφυγῆς ἔχει καταγραφῆ στὸν δωδέκατο τόμο τῶν Πρακτικῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἀδελφότητος Βενετίας (Ἀρχεῖο Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας, C. 12, 199, Capitolare n°. XII, φ. 107 r-v) καὶ ἀποτελεῖ σημαντικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν κατανόηση τῆς θέσεως τῶν Ἑλλήνων στὸ Βενετικὸ Κράτος κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτή.

συγκεκριμένη δραματική σύνθεση, πού, ενώ διπλά συνδέεται με την ιστορία του Έλληνισμού, ελάχιστα έπληξε τó ενδιαφέρον των Έλλήνων μελετητών.

* * *

Μεγαλύτερος άδελφός του περισσότερο γνωστού άπ' αυτόν ποιητή 'Ιππόλυτου⁴, ó 'Ιωάννης Pindemonte γεννήθηκε στη Βερόνα στις 4 Δεκεμβρίου 1751 άπό παλαιά έπιφανή οικόγένεια. Σπούδασε στην Πάρμα στο Κολλέγιο των Ευγενών. Με τον γάμο του με την ευγενή Vittoria Widmann στα 1782 πέρασε στην τάξη των ευγενών Βενετών και έπιδόθηκε στην πολιτική. Έχρημάτισε μέλος του Μεγάλου Συμβουλίου (Maggior Consiglio) της Βενετίας και Διοικητής (Podestà) στη Βικεντία (Vicenza). Στα 1790 καταδικάστηκε σε φυλάκιση στο Φρούριο της Πάλμας με άφορμή κάποιo έρωτικό σκάνδαλο. Έπτά χρόνια άργότερα έφυγε για τη Γαλλία, αλλά επέστρεψε στην 'Ιταλία άμέσως μετά τη σύναψη της συνθήκης του Campo Formio (1797). Στη Γαλλία βρίσκεται άκόμη μιá φορά, κατά την έποχή της 'Υπατείας, και συλλαμβάνεται έχοντας πάρει μέρος σε συνωμοσία κατά του Ναπολέοντα. Άπελευθερώθηκε με επέμβαση του ίδιου του Πρώτου 'Υπάτου και επέστρεψε, όριστικά τώρα, στην 'Ιταλία. Στο Μιλάνο, όπου έγκαταστάθηκε, καταγίνεται και πάλι με την πολιτική παρέχοντας τις υπηρεσίες του στη νεοσύστατη «Ένδοαλπική Δημοκρατία» (Repubblica Cisalpina) σαν μέλος του Νομοθετικού Σώματος (Corpo Legislativo) και του Έθνικοϋ 'Ινστιτούτου (Istituto Nazionale). Πέθανε στη γενέτειρά του στις 23 'Ιανουαρίου 1812⁵.

4. Σχετικά με τη ζωή και τó έργο του βλ. *Della vita e delle opere d'Ippolito Pindemonte, Libri sei, compilati da Bennassù Montanari*, Venezia 1834.

5. Άπό τη βιβλιογραφία γύρω άπό τον 'Ιωάννη Pindemonte σημειώνουμε: *In Biblioteca, Appunti di Guido Mazzoni*, 2η έκδοση, Bologna 1886, σσ. 29 - 50 (σημειώσεις στις σσ. 51 - 53).— G. Pugliesi, *Giovanni Pindemonte nella letteratura e nella storia*, Milano - Roma 1905.— Guido Mazzoni, *Abati, Soldati, Autori del Settecento*, Bologna [1924], σελ. 271κ.έ.—Antonio Graziani, *Una vendetta amorosa di*

Giovanni Pindemonte, «Archivio Veneto», Quinta serie, 14 (1933), σσ. 207 - 216. Giuseppe Silvestri, *Il Pindemonte e il Nostro Tempo*, «Scenariο», 12 (1943), άριθ. 9, σσ. 321 - 323.— Guido Mazzoni, *L'Ottocento* [Storia Letteraria d' Italia], 5η ανάπτυψη, μέρος πρώτο, Milano 1953, σσ. 160 - 167.— Mario Apollonio, *Storia del Teatro Italiano*, τόμ. III, Firenze 1954, σσ. 479 - 487.— Giulio Natali, *Il Settecento* [Storia Letteraria d' Italia], 4η έκδοση, μέρος δεύτερο, Milano 1955, σσ. 1031 - 1033 (βλ. και βιβλιογραφία στις σσ. 1042 - 1043).

Δραστήριος πολιτικός με περιπετειώδη δημόσια και ιδιωτική ζωή, κατάφερε, σε μιὰ εποχή ἄστατη και πολυτάραχη, νὰ μὴν ἀγνοήσῃ τὴν κλίση του πρὸς τὴν ποίηση. Εἶναι συνολικὰ γνωστὰ δώδεκα θεατρικὰ του ἔργα⁶ και ἓνα θεωρητικὸ δοκίμιο με τίτλο *Discorso sul Teatro Italiano* (Λόγος γιὰ τὸ Ἴταλικὸ Θέατρο), ὅπου ἐπιδιώκει νὰ διαγράψῃ ἓνα πρόγραμμα γιὰ μεταρρύθμιση τοῦ Ἴταλικοῦ Θεάτρου⁷. Στὰ θεατρικὰ του ἔργα ποὺ εἶναι ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὴν ἱστορία ἔχει συνδυασθῆ ἡ πολιτικὴ με τὴν τέχνη τοῦ λόγου. Ἰδιαιτέρα πολιτικοῦ περιεχομένου πρέπει νὰ θεωρηθοῦν τὰ τρία πρῶτα: *Mastino I Dalla Scala*, *I Baccanali* και *I Coloni di Candia*. Στὰ ἔργα αὐτὰ ἡ πολιτικὴ δημιουργεῖ τὸ πλαίσιο και τὸ κλίμα ὅπου ἐξελίσσεται ἡ ὑπόθεση. Πρόκειται, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Mario Apollonio⁸, γιὰ «...μιὰ πολιτικὴ γενικὴ, ὅποια θὰ μπορούσε νὰ συζητηθῆ ἀργόσχολα στὶς κτήσεις τῆς Γαληνοτάτης». Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ «γενικὴ» πολιτικὴ ποὺ κεντρίζει τὸν συζητητὴ και ποὺ μπορεῖ νὰ προκαλέσῃ στὸν θεατὴ τῆς τραγωδίας τὸν «ἔλεον» και τὸν «φόβον». Ἡ μέθεξι τοῦ ἀπλοῦ θεατῆ στὸ πολιτικὸ θέατρο εἶναι ἀναμφισβήτητη.

Οἱ θεατρικὲς συνθέσεις τοῦ Ἰωάννη Pindemonte θεωροῦνται γενικὰ «κλασικὲς» ἀπὸ ἄποψη βάρους και δομῆς και κάνουν φανερὸ πὼς ὁ ποιητὴς τους ἀκολούθησε τὰ σημάδια τῶν μεγάλων δυτικῶν δραματοποιῶν ὅπως ὁ Shakespeare, ὁ Racine, ὁ Corneille.

Ἀπὸ τὴν μὴ θεατρικὴ ποιητικὴ παραγωγή του περισσότερο σημαντικὴ εἶναι ἡ σὲ τρίστιχα (terzine) σύνθεση *Le Ombre Napoletane* (Οἱ Νεαπολιτικὲς Σκιὲς) ποὺ με φανερὴ Μοντιακὴ ἐπίδραση ἀναφέρεται στὴν ἐξέγερση τῶν Νεαπολιτῶν τοῦ 1799.

6. Παραθέτουμε τοὺς τίτλους τῶν θεατρικῶν ἔργων τοῦ Ἰωάννη Pindemonte, με τὴ σειρά ποὺ δημοσιεύονται στὰ *Componimenti Teatrali* (Μιλάνο 1804 - 5): *Mastino I Dalla Scala*, Tragedia, *I Baccanali*, Tragedia, *I Coloni di Candia*, Tragedia, *Agripina*, Tragedia, *Il Salto di Leucade*, Tragedia, *Ginevra di Scozia*, Rappresentazione spettacolosa tratta dal Poema dell' Orlando Furioso di M. Lodovico Ariosto, *Elena e Gerardo*, Rappresentazione tragica familiare tratta dalle Novelle del Bandello,

Donna Caritea Regina di Spagna, Rappresentazione spettacolosa tratta dagli Ecatomiti di Messer Gio. Battista Cinzio, *Orso Ipato*, Tragedia, *Adelina e Roberto*, Rappresentazione tragica, *L. Quinzio Cincinnato*, Rappresentazione rustico-eroica spettacolosa, *Cianippo*, Tragedia.

7. Ἐκδόθηκε μαζί με τὰ θεατρικὰ του ἔργα στὰ *Componimenti Teatrali*, 1η ἔκδοση, τόμ. I, Μιλάνο 1805, σσ. 317 - 381 και 2η ἔκδοση, τόμ. II, Μιλάνο 1827, σσ. 277 - 331.

8. "Ο. π., σελ. 483.

Τὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννη Pindemonte γνώρισε σημαντικὴ ἐπιτυχία καὶ εὐνοϊκὴ στάθμη ἀπέναντί του ἢ κριτικὴ μεγάλων σύγχρονων μορφῶν τοῦ πνεύματος ὅπως ὁ Stendhal ἢ ἡ Mme de Staël. Παρ' ὅλη τὴν ἐπίδραση ποὺ δέχεται ἀπὸ τοὺς μεγάλους κλασικοὺς ὁ Ἰωάννης Pindemonte ἀναδεικνύεται ἰκανώτατος τεχνίτης τοῦ στίχου καὶ δραματικὸς ποιητὴς ἀξίας, ἰδιαίτερα στὰ ἔργα ἐκεῖνα ὅπου ἐπιχειρεῖ νὰ ἀνοίξη καινούργιους δρόμους στὴν πορεία τοῦ ἰταλικοῦ θεάτρου⁹.

* * *

Γραμμένο ἴσως λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ 1785 τὸ δράμα *I Coloni di Candia* ἀνήκει, ὅπως σημειώθηκε παραπάνω, στὸν κύκλο τῶν πρώτων δραματικῶν συνθέσεων τοῦ Ἰωάννη Pindemonte ποὺ διαπνέονται ἀπὸ πολιτικὴ διάθεση. Τὸ ἱστορικὸ ὑπόβαθρο τοῦ ἔργου ἀποτελεῖ ἡ ἐξέγερση τῶν ἐγκαταστημένων στὴν Κρήτη Βενετῶν γαιοκτημόνων κατὰ τῆς Βενετικῆς διοικήσεως, κατὰ τὰ ἔτη 1363 - 1364, ποὺ ἔμεινε γνωστὴ σὰν Ἐπανάσταση τῆς Δημοκρατίας τοῦ Ἁγίου Τίτου¹⁰.

9. Πρβλ. Giulio Natali, ὁ. π., σσ. 1032 - 1033.

10. Ἀπὸ τίς κυριότερες πηγές εἶναι τὸ Χρονικὸ τοῦ Λαυρεντίου De Monacis ποὺ ἐκδόθηκε στὴ Βενετία, στὰ 1758, ἀπὸ τὸν Φλαμίνιο Corner: Laurentii De Monacis Veneti Cretae Cancellarii, *Chronicon de Rebus Venetis ab U.C. ad Annum MCCLIV, sive ad Conjuratorem Ducis Faledro... Omnia ex Mss. editisque Codicibus eruit, recensuit, Praefationibus illustravit Flaminio Cornelius Senator Venetus. Venetiis MDCCLVIII*. (Τὰ γεγονότα τῆς ἀποστασίας τοῦ Ἁγίου Τίτου ἐξιστοροῦνται στὸ Δέκατο Βιβλίον, σσ. 172 - 192). Βασικὸ ἐπίσης εἶναι τὸ ἔργο τοῦ Φλαμίνιου Corner: *Creta Sacra, sive de Episcopis utriusque Ritus Graeci et Latini in Insula Cretae... Authore Flaminio Cornelio, Venetiis MDCCLV*. (βλ. τόμ. Β', σελ. 316 κ.έ.). Ἀπὸ τὴ λοιπὴ βιβλιογραφία σημειώνουμε: Σπυρίδωνος Ζαμπελίου, *Ἱστορικὰ Σκηνογραφήματα*, Ἐκδιδόντος Ν. Δραγού-

μη, Ἀθήνησιν 1860, σελ. 83 κ.έ.— Ζαμπελίου καὶ Κριτοβουλίδου, *Ἱστορία τῶν Ἐπαναστάσεων τῆς Κρήτης, Συμπληρωθεῖσα ὑπὸ Ἰωάννου Δ. Κονδυλάκη*, Ἐν Ἀθήναις 1893, σελ. 126 κ.έ.— J. Jegerlehner, *Der Aufstand der kandiatischen Ritterschaft gegen das Mutterland Venedig. 1363 - 1365*, «Byzantinische Zeitschrift», 12 (1903) σσ. 78 - 125.— Σ. Θεοτόκη, *Ἡ Κρητικὴ ἀποστασία τοῦ 1363*, *Ἱστορικὴ Μελέτη*, «Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος», 1928, σσ. 249 - 268.— Σπυρίδωνος Θεοτόκη, *Ὁ Πετράρχης καὶ ἡ Κρητικὴ ἀποστασία τοῦ 1363*, *Ἱστορικὴ Κριτικὴ Μελέτη*, «Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος», 1929, σσ. 295 - 306.— Σπ. Θεοτόκη, *Ἡ δῆθεν ἀφορμὴ ἢ προκαλέσασα τὴν ἀποστασίαν τῆς Κρήτης τοῦ 1363*, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν», 8 (1931), σσ. 206 - 213.— Ἀγαθαγγέλου Ξηρουχάκη, *Ἡ ἐν Κρήτῃ Ἐπανάστασις τοῦ 1363 - 1366 καὶ τὸ Διοικητικὸν Σύστημα τῆς Βενετίας ἀπέναντι τῶν κοινωνικῶν τά-*

Ἀντίθετα μὲ τὶς προγενέστερες «ἐθνικὲς» ἐξεγέρσεις¹¹ τῶν κατοίκων τῆς Κρήτης, ποὺ ἀπέβλεπαν στὴν ἀποτίναξη τῆς ξένης κυριαρχίας, τὸ κίνημα τοῦ Ἀγίου Τίτου ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς δυσφορίας τῶν Βενετῶν Ἀποίκων κατὰ τῆς μητροπολιτικῆς κηδεμονίας. Ἡ σύμπραξη ὅμως καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου προσέδωσε σ' αὐτὸ χαρακτηριστὰ καθολικὰ κρητικὰ.

Τὰ αἷτια τοῦ κινήματος πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν στὴ βαριά φορολογία καὶ στὶς ποικίλες οικονομικὲς πιέσεις ποὺ ἡ Βενετία ἐπέβαλλε στοὺς γαιοκτῆμονες, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν τοὺς θεωροῦσε ἰσότιμους μὲ τοὺς ἄλλους εὐγενεῖς Βενετοὺς καὶ τοὺς ἀπέκλειε ἀπὸ τὴ διοίκηση¹². Οἱ διαμαρτυρίες καὶ τὰ αἰτήματά τους δὲν εὗρισκαν ἀνταπόκριση καὶ τὸ χάσμα ἀνάμεσα στοὺς Ἀποίκους καὶ στὴ Μητρόπολη πλάταινε διαρκῶς. Ἡ ἀφορμὴ γιὰ τὸ ξέσπασμα δόθηκε τὸ καλοκαίρι τοῦ 1363 μὲ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ λιμενικοῦ φόρου γιὰ τὴν ἀνακαίνιση τοῦ λιμανιοῦ τοῦ Χάνδακα. Στις 8 Αὐγούστου οἱ γαιοκτῆμονες, μὲ πρωτεργάτες τὶς οἰκογένειες τῶν Gradenigo καὶ Venier συγκεντρώθηκαν στὸ νὰ τοῦ Ἀγίου Τίτου καὶ ἀποφάσισαν νὰ μὴ δεχθοῦν τὴν ἐπιβολὴ τοῦ νέου φόρου. Οἱ παραστάσεις τους ὅμως στὴ διοίκηση δὲν ἔγιναν δεκτὲς καὶ τὴν ἐπομένη, 9 Αὐγούστου, ἐκήρυξαν τὴν ἐπανάσταση. Ὁ Δούκας τῆς Κρήτης Λεονάρδος Dandolo μὲ τοὺς Συμβούλους Στέφανο Gradenigo καὶ Ἰάκωβο Diedo συλλαμβάνονται καὶ φυλακίζονται. Ἡ Κρήτη ἀνακηρύσσεται ἀνεξάρτητη καὶ ὑψώνεται ἡ σημαία τοῦ Ἀγίου Τίτου, προστάτη τοῦ νησιοῦ. Τὸ δουκικὸ ἀξίωμα προσφέρεται ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτες στὸν προχωρημένης ἡλικίας εὐγενὴ Μάρκο Gradenigo

ξεων καὶ τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν μακρὰν περίοδον τῆς ἐν τῇ Νήσῳ Κυριαρχίας αὐτῆς (1211 - 1669), Ἀλεξάνδρεια 1932.— Στεφάνου Ἐανθουδίδου, Ἡ Ἐνετοκρατία ἐν Κρήτῃ καὶ οἱ κατὰ τῶν Ἐνετῶν ἀγῶνες τῶν Κρητῶν [Texte und Forschungen zur Byzantinisch - Neugriechischen Philologie, ἀριθ. 34], Athen 1939, σσ. 81-110.— Freddy Thiriet, *Sui dissidi sorti tra il Comune di Venezia e i suoi feudatari di Creta nel Trecento*, «Archivio Storico Italiano», 114 (1956), σσ. 699-712.— Τοῦ ἴδιου, *La Romanie Vénitienne au moyen âge. Le dévelop-*

pement et l'exploitation du domaine colonial vénitien (XIIe - XVe siècles) [Bibliothèque des Ecoles Françaises d'Athènes et de Rome, τεύχος 193], Paris 1959, σσ. 173-174.

11. Γι' αὐτὲς βλ. Στ. Ἐανθουδίδου, ὁ.π., σελ. 27 κ.έ.

12. Ἀντίθετα ὁ Σπ. Θεοτόκης ὑπογραμμίζει τὸν Ἑλληνικὸ παράγοντα στὶς ἐργασίες του: Ἡ Κρητικὴ ἀποστασία τοῦ 1363 καὶ Ἡ δῆθεν ἀφορμὴ ἢ προκαλέσασα τὴν ἀποστασίαν τῆς Κρήτης τοῦ 1363, ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω.

πού αναγνωρίζεται «Gubernator et Rector Crete»¹³. 'Επιδιώκεται ή σύμπραξη του 'Ελληνικού πληθυσμού πού ένθαρρύνεται από την μεταστροφή πολλών επαναστατών προς τὸ 'Ορθόδοξο δόγμα.

'Η Βενετία έπεζήτησε άρχικά νά έρθη σέ διαπραγματεύσεις με τους 'Αποίκους. "Ομως ή πενταμελής πρεσβεία Contarini¹⁴ πού άνέλαβε τὸ δύσκολο έργο τῆς συμφιλίωσης (Σεπτέμβριος 1363) δέν επέτυχε νά πείση τους επαναστάτες νά ύποταχθοῦν και νά άρκεσθοῦν στην προσφερόμενη άμνηστεία.

Τὸ επόμενο βήμα ήταν ή ένοπλη επέμβαση. 'Αφοῦ έξασφάλισε την συμπάρασταση του πάπα Ούρβανου του Ε' από την 'Αβινιὸν καθως και του Λατίνου τιτουλάριου αυτοκράτορα Κωνσταντινουπόλεως και άφοῦ δέχθηκε διαβεβαιώσεις για την ουδετερότητα τῆς αντίπαλης Γένουας, των βασιλέων τῆς Ούγγαρίας, τῆς Βοημίας, τῆς Νεαπόλεως και τῆς Κύπρου και των 'Ιπποτών τῆς Ρόδου, ή Βενετία άνέλαβε τὸ επιχείρημα τῆς καταστολῆς του κινήματος. 'Ισχυρές δυνάμεις ναυτικού και πεζικού με επικεφαλῆς τον Βενετὸ ναύαρχο Domenico Michiel και τον Βεροναιὸ άρχηγὸ μισθοφόρων Lucchino dal Verme κατέπλευσαν την άνοιξη του 1364 στην Κρήτη. 'Η προσπάθεια των επαναστατών νά επιτύχουν βοήθεια από τῆ Γένουα δέν έτελεσφόρησε, ένῶ οί διχόνιες πού παρουσιάστηκαν άνάμεσά τους και ή σύμπραξη των αντιφρονούντων με τους Βενετούς διευκόλυναν την καταστολή τῆς έξεγέρσεως. Στις 9 Μαΐου 1364 ὁ Χάνδακας κυριεύθηκε από τὰ βενετικά στρατεύματα. Οί Βενετοί εκδικήθηκαν για την άνταρσία με σκληρά αντίποινα. 'Ο Μάρκος Gradenigo και άλλοι από τους πρωτεργάτες του κινήματος εκτελέστηκαν δημόσια. "Οσοι διέφυγαν επικηρύχθηκαν. Μαζι με τους άλλους επικηρυγμένους ὁ Τίτος Venier και ὁ 'Ιωάννης Καλλέργης

13. 'Ο τίτλος παραδίδεται από την επαναστατική πράξη τῆς 13 Αύγούστου 1363: «Tempore regiminis magnifici domini Marci Gradonico gubernatoris et rectoris Crete sui que consilii currente anno domini millesimo trecentesimo sexagesimo tertio, mensis augusti die XII (sic) indic. prima». Βλ. J. Jegerlehner, ό. π., έγγραφο α., σσ. 101 - 107.

14. Την πρεσβεία αποτελοῦσαν οί 'Ανδρέας Contarini, Πέτρος Zane, Φραγκῖσκος Bembo, 'Ιωάννης Gra-

denigo και Λαυρέντιος Dandolo. Βλ. L. De Monacis, ό. π., σελ. 176. — Flaminio Cornelius, *Creta Sacra*, ό. π., σελ. 318. — J. Jegerlehner, ό. π., σελ. 86. 'Η σχετική έντολή (Commissio nobilium uirorum Andreae Contareno procuratoris sancti Marci et suorum sociorum [missorum] Cretam in ambaxata et prouisione pro rebellionem Candide) τῆς 12 Σεπτεμβρίου 1363 δημοσιεύεται υπό J. Jegerlehner, ό. π., σσ. 107 - 108.

έξακολούθησαν την αντίσταση μέχρι το 1367 (Έπανάσταση τῶν Καλλεργῶν).

* *

Πάνω σ' αὐτὸ τὸ ἱστορικὸ βᾶθος προβάλλεται ἡ ὑπόθεση τῆς τραγωδίας *I Coloni di Candia* καὶ ξετυλίγεται ὀργανικὰ ἀπὸ τὴν ἐναρξὴ τοῦ κινήματος μέχρι τῆς δραματικῆς λύσης, τὴν κάθαρση.

Τὰ κύρια πρόσωπα τοῦ δράματος εἶναι τὰ ἀκόλουθα :

Marco Gradenico : Εὐγενὴς Βενετὸς ἐγκατεστημένος στὴν Κρήτη, ποὺ ἀνακηρύχθηκε ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτες Δούκας.

Bianca : Θυγατέρα τοῦ Μάρκου.

Tito Venier : Εὐγενὴς Βενετὸς ἐγκαταστημένος στὴν Κρήτη ἀπὸ τοὺς πρωτεργάτες τῆς ἐξεγέρσεως.

Giorgio

Donato

Zannacchio

Mileto

Argenide

Michiel

} Εὐγενεῖς Βενετοί, πιστοὶ στὴν Γαληνοτάτη.

} Κρητικοὶ ἐπαναστάτες.

: Ἑλληνίδα, τροφὸς τῆς Bianca

: Βενετὸς Ναύαρχος.

Τὰ κύρια αὐτὰ πρόσωπα πλαισιώνονται ἀπὸ τέσσερις ομάδες **βουβῶν προσώπων** : α) *Εὐγενεῖς Βενετοί*, β) *Ἑλληνες*, γ) *Δαλματοὶ Στρατιῶτες* καὶ δ) *Ἰταλοὶ Στρατιῶτες*.

Ἡ τραγωδία διαιρεῖται σὲ πέντε πράξεις καὶ σαράντα ἔξη συνολικὰ σκηνές (Πράξη Α', σκηνές I - IV. Πράξη Β', σκηνές I - VIII. Πράξη Γ', σκηνές I - IX. Πράξη Δ', σκηνές I - XVIII. Πράξη Ε', σκηνές I - XI).

Περίληψη τοῦ ἔργου :

ΠΡΑΞΗ Α'. Ὁ Donato, ποὺ γύρισε στὴν Κρήτη ἀπὸ πεντάχρονο ταξίδι, πληροφορεῖται ἀπὸ τὸν Giorgio ὅτι στὸ νησὶ ξέσπασε ἐπανάσταση, ὅτι νέος Δούκας εἶναι ὁ φίλος του Marco, ποὺ ἔχει μάλιστα ὑποσχεθῆ νὰ δώσῃ σὲ γάμο τὴν κόρη του Bianca στὸν Ἑλληνα ἐπαναστάτη Mileto, ὅτι τὴν Κρήτη κυβερνοῦν οἱ Ἑλληνες καὶ ὅτι ὁ ἐπαναστάτης Zannacchio ἔφυγε γιὰ νὰ ζητήσῃ βοήθεια ἀπὸ τοὺς Γενουάτες. Ἐνῶ συζητοῦσε αὐτὰ, βγαίνει ἀπὸ τὸ δουικὸ μέγαρο ὁ Marco μαζί μὲ τὸν Tito καὶ Mileto. Τοὺς πλαισιώνει φρουρὰ Δαλματῶν στρατιωτῶν. Τὸν στενοχωρημένο, σχεδὸν μετανοιωμένο γιὰ τὴν ἀνάμιξή του στὴν ἐπανάσταση, Marco προσπαθοῦν νὰ ἐνθαρρύνουν οἱ σύντροφοί του, ἐνῶ ὁ Donato ἀρνεῖται νὰ τὸν σεβασθῇ σὰν Δούκα. Ὁ Tito καὶ ὁ Mileto ζητοῦν νὰ συντομευθῆ ὁ γάμος τῆς Bianca ἀλλὰ ὁ Marco ἐπιμένει νὰ ἀναβληθῆ γιὰ εἰρηνικώτερη περίοδο. Ὁ Mileto καὶ ὁ Tito

διαπιστώνουν ότι τὰ φρονήματα τοῦ νέου Δούκα ἐξακολουθοῦν νὰ μένουν βενετικά, ἐλπίζουν ὅμως ὅτι θὰ ἀλλάξουν ὅταν μάθῃ ὅτι τὸ ὄνομά του ἔχει σημειωθῆ πρῶτον στὸν πίνακα τῶν προγραμμαμένων ἀπὸ τὴ Βενετία ἐπαναστατῶν.

ΠΡΑΞΗ Β' Ἐνῶ ἡ Bianca κουβεντιάζει μὲ τὴν Argenide σχετικὰ μὲ τὴ θλίψη ποῦ δείχνει ὁ πατέρας της, μπαίνει ὁ Marco καὶ ζητάει νὰ μείνῃ μόνος μὲ τὴν κόρη του. Τῆς ἐξηγεῖ πὼς αἰτία τῆς στενοχώριας του εἶναι ποῦ δέχθηκε νὰ προδώσῃ τὴν πατρίδα του καὶ τὴν παρακαλεῖ νὰ ξεχάσῃ τὴ μνηστεία της μὲ τὸν Mileto. Ὁ Giorgio εἰδοποιεῖ τὸν Marco γιὰ τὴν ἀφιξὴ τοῦ βενετικοῦ στόλου καὶ ὅτι ἐπικεφαλῆς τῶν βενετικῶν δυνάμεων εἶναι ὁ Domenico Michiel καὶ ὁ Lucchino dal Verme. Ὁ Tito ἀναγγέλλει ὅτι οἱ ἐπαναστάτες βιάζονται νὰ ἀντιμετωπίσουν τοὺς Βενετοὺς καὶ ὅτι καταφθάνει ὁ Zannacchio μὲ ἐνισχύσεις ἀπὸ τὴ Γένοια. Ὁ Marco δίνει ἐντολὴ στὸν Giorgio νὰ συγκαλέσει τὸ Μέγα Συμβούλιο. Ἐνῶ ὁ Tito προτρέπει τὸν Marco νὰ φανῆ γενναῖος, ὁ Marco τὸν στέλνει νὰ τοῦ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν εἶδηση γιὰ τὸν ἐρχομὸ τοῦ Zannacchio. Ὁ Marco ἀνησυχεῖ γιὰ τὴν τύχη τῆ δικῆ του καὶ τῆς κόρης του.

ΠΡΑΞΗ Γ'. Ὁ Tito καὶ ὁ Mileto ἀποφασίζουν τὴ θανάτωση τοῦ Marco ἐπειδὴ θεωροῦν τὴ στάση του ἐπικίνδυνη. Ἐνῶ ὁ Mileto, παρὰ τοὺς σχετικούς του δισταγμούς, ἔχει ἀποφασίσει νὰ σκοτώσῃ ὁ ἴδιος τὸν Marco προσπαθεῖ νὰ πείσῃ τὴ Bianca, ποῦ τὸν ἀποφεύγει, γιὰ τὴν ἀγάπη του καὶ τῆς ὑπόσχεται πίστη στὸν πατέρα της. Ἡ Argenide συμβουλεύει τὴ Bianca νὰ ἔχῃ ἐμπιστοσύνη στὰ λόγια τοῦ Mileto καὶ στὴν ἀνάγκη νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ ἐγκαταλείποντας τὸν πατέρα της. Ὁ Donato ἐξομολογεῖται στὴ Bianca ὅτι ἔτρεφε ἐλπίδες γι' αὐτὴ, ἀλλὰ ἡ Bianca ἐπιτιμῶντας τὸν γιὰ τὰ σκληρὰ λόγια κατὰ τοῦ Marco καὶ τοῦ Mileto τοῦ ἐπιβεβαιώνει τὸν ἔρωτά της γιὰ τὸν μνηστήρα της. Ἀφοῦ ὁ Donato μονολογήσει γιὰ τὴν ὁμορφιά καὶ τὴν ἀγνόητα τῆς Bianca συνομιλεῖ μὲ τὸν Giorgio γι' αὐτὴ καὶ γιὰ τὴ μεταστροφή τοῦ πατέρα της. Ὁ Zannacchio ἀναφέρει στὸν Marco τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἀποστολὴ του στὴ Γένοια καὶ τὴν ἀπὸ μέρους του ἀπόρριψη τῶν παραλόγων ἀξιώσεων τῶν Γενουατῶν. Ὁ Marco προτείνει νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὸν Michiel ἀμνηστεία γιὰ λογαριασμὸ ἄλλων τῶν ἐπαναστατῶν, ἐνῶ ὁ Tito παρακινεῖ τοὺς Κρητικούς νὰ μὴ λυγίσουν γιὰτὶ οἱ Βενετοὶ δὲν πρόκειται νὰ συγκινηθοῦν. Ὁ Mileto ἀποφασίζει νὰ μιλήσῃ στὸ Μεγάλο Συμβούλιο. Γιὰ τὶς ἀντιδράσεις τοῦ Marco ὁ Tito τὸν ἀποκαλεῖ προδότη καὶ ὅμοια ὁ Marco τὸν Tito, ποῦ διακηρύττει τὸ μῖσος του γιὰ τὴν Βενετία. Ὁ Giorgio καὶ ὁ Donato ὑπόσχονται συμπαράσταση στὸν Marco ποῦ ἐλπίζει νὰ συγχωρηθῇ ἀπὸ τὴ Βενετία.

ΠΡΑΞΗ Δ'. Ὁ Tito ἔχοντας ἀναλάβει ὁ ἴδιος τὸ δουκικὸ ἀξίωμα δηλώνει στοὺς ἐπαναστάτες ὅτι θὰ ἀγωνισθῇ γιὰ τὴ νίκη. Ὁ Tito καὶ ὁ Mileto συζητοῦν γιὰ τὸν φόνο τοῦ Marco καὶ εὐχονται τὴν ἴδια τύχη γιὰ τὸν Giorgio, τὸν Donato καὶ τοὺς ἄλλους φίλους τῶν Βενετῶν, ἐνῶ ὁ Zannacchio ἀπορεῖ γιὰ τὴν ἀπόφαση τοῦ Mileto νὰ σκοτώσῃ τὸν πατέρα τῆς Bianca. Ὁ Mileto παρακαλεῖ τὸν Tito νὰ τοῦ ἔχῃ ἐμπιστοσύνη καὶ ὁ Tito στέλνει ἀντικαταστάτη του στὰ τεῖχη τὸν Zannacchio. Ἐνῶ ὁ Marco ἀποκαλεῖ τοὺς ἐπαναστάτες «ἐχθρούς» τῆς Κρήτης, ὁ Tito τὸν πληροφοροεῖ ὅτι τὸ Συμβούλιο τὸν ἀντικατέστησε μὲ ἄλλο πρόσωπο στὴ θέση τοῦ ἀρχηγοῦ, ὅτι θὰ παραμείνῃ Δούκας, ἀλλὰ οἱ φρουροὶ του θὰ ἀντικατασταθοῦν μὲ Ἕλληνας, καὶ ὅτι ὁ στρατὸς θὰ διοικῆται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Tito. Ὁ Mileto ἐξακολουθεῖ νὰ ὑποκρίνεται πίστη στὸν Marco ποῦ ὅμως ἀρνεῖται νὰ συγκατατεθῇ

στο γάμο του Mileto με την κόρη του. 'Η Bianca δέχεται να άρνηθῆ τὸν έρωτά της, αλλά δὲν μπορεί να πιστέψῃ τὸν Mileto για δολοφόνο και προσπαθεῖ να παρηγορήσῃ τὸν πατέρα της πὸν προαισθάνεται τῆ δολοφονία του. 'Ο Giorgio και ὁ Donato καλοῦν τὸν Marco να πάρῃ τὴν άρχηγία τῶν πιστῶν στῆ Βενετία και να χτυπήσουν τοὺς έπαναστάτες από τὰ νῶτα. 'Ο Marco χαρούμενος υποβάλλει στῆ Bianca τὴν ιδέα τοῦ γάμου της με τὸν Donato, πὸν εκδηλώνει τοὺς φόβους του μαθαίνοντας πὸς ὁ Marco φρουρεῖται από 'Ελληνες. 'Η Bianca άρχίζει να πείθεται για τὴν προδοσία τοῦ Mileto και άποσύρεται με τὴν Argenide να προσευχηθῆ. 'Ο Mileto πηγαινει να συναντήσῃ τὸν Marco και διατάζει τοὺς φρουροὺς να έμποδίσουν τὸν Donato πὸν έπιχειρεῖ να τὸν ακολουθήσῃ. 'Ενῶ ὁ Giorgio άναγγέλλει στὸν Donato τὴν άφιξη τοῦ Lucchino dal Verme παρουσιάζεται ὁ Mileto κρατώντας αίματωμένο έγχειρίδιο και άναγγέλλει τὸν φόνο τοῦ Marco. 'Ο Donato δείχνει τὸν Mileto στὴν Bianca και καλεῖ τοὺς φίλους να εκδικηθοῦν. 'Ο Tito άνακοινώνει στὸν Mileto τὶς πρώτες νίκες τῶν έπαναστατῶν.

ΠΡΑΞΗ Ε'. 'Ο Mileto άναγγέλλει πὸς ὁ Giorgio και ὁ Donato χτύπησαν τοὺς έπαναστάτες στα νῶτα και άποφασίζει να πάρῃ τῆ Bianca σὲ άσφαλέστερο μέρος και να φύγῃ σὲ περίπτωση πὸν νικήσουν οἱ Βενετοί. 'Η Argenide τὸν πληροφορεῖ για τὸν θρῆνο τῆς Bianca πάνω στο σῶμα τοῦ έτοιμοθάνατου πατέρα της. 'Ο Mileto έπιχειρεῖ να πείσῃ τὴν Bianca πὸς ὁ πατέρας της τιμωρήθηκε δίκαια για τὴν προδοσία του και με τῆ βοήθεια τῆς Argedine τὴν παίρνει να φύγουν παρὰ τὶς διαμαρτυρίες της. 'Η Bianca καλεῖ σὲ βοήθεια τὸν Donato πὸν αίσθάνεται διχασμένος ανάμεσα στο καθῆκον να πολεμήσῃ για τῆ Βενετία και στο χρέος να άγωνισθῆ για τὴν άπελευθέρωση τῆς Bianca. 'Ο Giorgio άναγγέλλει τὴν ἦττα τῶν έπαναστατῶν και τῆ σύλληψη τοῦ Mileto. Μπροστά στοὺς δέσμιους έπαναστάτες ὁ Domenico Michiel δηλώνει, πὸς ὅσοι, ταπεινωμένοι, ζητήσουν συγγνώμη, θα τοὺς δοθῆ. 'Ο Donato εἰδοποιεῖ τὸν Michiel ὅτι τὸν καλεῖ ὁ έτοιμοθάνατος Marco, πὸν τοῦ έξομολογεῖται τῆ μετάνοιά του και τὸν παρακαλεῖ να φροντίσῃ για τὴν άποκατάσταση τοῦ ὀνόματός του. 'Ο Michiel τὸν διαβεβαιώνει ὅτι τὸ ὄνομά του θα σβυσθῆ από τὸν πίνακα τῶν έπαναστατῶν. Χαρούμενος ὁ Marco θέλει να ένῶσῃ τὰ χέρια τῆς κόρης του και τοῦ Donato. 'Ενῶ ὁ Tito έξακολουθεῖ τὴν αντίσταση συλλαμβάνεται. 'Ο Marco πεθαίνει. 'Ο Michiel άποφασίζει να κηδευθῆ ὁ Marco και από τοὺς έπαναστάτες ὅσοι εἶναι 'Ελληνες να εκτελεσθοῦν, ὅσοι εἶναι Βενετοὶ να μεταφερθοῦν στῆ Βενετία για να τιμωρηθοῦν. Φιλοσοφεῖ για τῆ φθοροποιὸ επίδραση τῆς άργίας πὸν ὀδηγεῖ στὴν ὑπερηφάνεια και στὴν καταστροφή.

*
* *

"Όπως εἶναι φανερό, ὁ ποιητῆς άπαθανατίζει στο έργο του πρόσωπα και καταστάσεις τῶν δραματικῶν γεγονότων πὸν τοῦ έδωσαν τὴν έμπνευση και τὸ ὑλικὸ για τῆ σύνθεση τῆς τραγωδίας. 'Ο Μάρκος Gradenigo, ὁ Τίτος Venier, ὁ Δομήνικος Michiel, άποτελοῦν πρόσωπα ὑπαρκτά, ιστορικά, τοὺς πρωταγωνιστῆς τῶν γεγονότων, και ὁ ποιητῆς δὲν διατάζει να τὰ έπαναφέρῃ με τὰ πραγματικά τοὺς ὀνόματα. 'Αλλά και τὰ πρόσωπα τῶν δύο Κρητικῶν έπαναστατῶν, τοῦ Zannacchio και τοῦ Mileto δὲν εἶναι εὐρήματα τῆς ποιητικῆς φαντασίας. 'Ο πρώτος εἶναι

άσφαλώς ό Τζαννάκης Ρίτζος ή Rizzi, όπως άλλιώς αναφέρεται, πού είχε αναλάβει τήν άποστολή στη Γένουα¹⁵. 'Ο δεύτερος ταυτίζεται πρὸς τόν "Έλληνα έπαναστάτη μοναχό Μελέτιο, πού τή δράση του διαφωνίζει τὸ χρονικὸ τοῦ Λαυρέντιου De Monacis¹⁶. 'Ο Μελέτιος ἀφοῦ ξεσήκωσε κι άλλους "Έλληνες μοναχούς και λαϊκούς έβαλε σ' έφαρμογή σχέδιο έξοντάσεως τῶν Λατίνων τῆς ύπαίθρου. 'Ανάμεσα στὰ θύματά του ήταν και ὁ εὐγενής 'Ανδρέας Corner πού τοῦ είχε παράσχει φιλοξενία. 'Ο Μελέτιος θανατώθηκε τελικά ἀπὸ τοὺς Λατίνους τοῦ Χάνδακα.

Γενικά δημιουργεῖται ή έντύπωση ὅτι στὸ έργο ἀκολουθεῖται πιστὰ ή πορεία τῶν ιστορικῶν γεγονότων. Τήν έντύπωση αὐτή ένισχύουν πολλές ιστορικές λεπτομέρειες πού έντάσσονται ὀργανικά στην ύπόθεση τῆς τραγωδίας. Σημειώνονται παρακάτω μερικά σημεία ἄξια προσοχῆς ἀπὸ τήν ἄποψη αὐτή, χωρίς βέβαια ή παράθεσή τους νὰ ἀποτελῆ πρόθεση ιστορικοῦ σχολιασμοῦ τοῦ έργου.

Στήν πρώτη πράξη γίνεται λόγος γιὰ πίνακα προγραφῶν πού έχει στὰ χέρια του ὁ Tito, ὅπου πρῶτο ἀναγράφεται τὸ ὄνομα τοῦ Μάρκου Gradenigo. Καί είναι ἀπὸ τήν παράδοση γνωστὸ ὅτι "Έλληνας φίλος τοῦ Τίτου Venier, ὁ Παῦλος Βασιλείου, τοῦ έστειλε κρυφὰ ἀπὸ τή Βενετία τὸν πίνακα με τὰ ὀνόματα τῶν προγραμμένων¹⁷. 'Ανάμεσά τους ὑπῆρχαν τὰ ὀνόματα τοῦ Μάρκου Gradenigo, τοῦ Τίτου Venier, τοῦ Τζαννάκη Ρίτζου¹⁸.

'Ενδιαφέρον στοιχεῖο ἀποτελεῖ και ή κατ' επανάληψη ἀναφορὰ στη δολοφονία ἐνὸς Καλλέργη (Πράξη Α', Σκηνή I και IV). 'Ο Mileto μάλιστα προσπαθεῖ νὰ δικαιολογήσει τὸν ἐπικείμενο φόνου τοῦ Μάρκου

15. L. De Monacis, ὁ.π., σελ. 181. Πρβλ. Στ. Ξανθοῦδίδου, ὁ.π., σελ. 94.

16. "Ο.π., σσ. 179 - 180. Πρβλ. J. Jegerlehner, ὁ.π., σελ. 91.— Στ. Ξανθοῦδίδου, ὁ.π., σσ. 93 - 94.

17. L. De Monacis, ὁ.π., σσ. 178 - 179. 'Ο συντάκτης τοῦ χρονικοῦ δηλώνει ὅτι ή πληροφορία προέρχεται ἀπὸ τήν παράδοση: «Tradunt Candidenses, quod quidam Paulus Basilio scripsit de Venetiis Tito Venerio nomina omnium proscriptorum, quae secretissima esse debuerant, et haec Titus fingens etiam alios esse proscriptos caeteris nota fecit, unde illi

desperata venia satagebant totis conatibus per scelus, et nefas arcere Venetos a Dominatione Cretae». Σύμφωνα με τὸ χωρίο αὐτό, ὁ Τίτος Venier προσποιήθηκε ὅτι στὸν πίνακα ὑπῆρχαν και τὰ ὀνόματα άλλων επαναστατῶν, πού φανέρωναν τυχόν συμπτώματα μεταστροφῆς, γιὰ νὰ τοὺς έξαναγκάσει νὰ μείνουν πιστοί στην επανάσταση. Πρβλ. Στ. Ξανθοῦδίδου, ὁ.π., σελ. 93.

18. Πλήρη εικόνα με τὰ ὀνόματα τῶν προγραμμένων βλέπε στὰ έργα: Fl. Cornelii, *Creta Sarca*, ὁ.π., σελ. 331 και J. Jegerlehner, ὁ.π., σελ. 89.

σάν εκδίκηση τῆς δολοφονίας αὐτῆς (Πράξη Γ', Σκηνή II). Πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ τὸν Λέοντα Καλλέργη, ἀρχηγὸ τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος τοῦ 1341, ποὺ οἱ Ἀρχές, ἀφοῦ μὲ δόλο τὸν αἰχμαλώτισαν, τὸν ἐθανάτωσαν μὲ πνιγμό¹⁹.

Ἱστορικὸ στοιχεῖο ἀποτελεῖ καὶ ἡ καθιέρωση τοῦ ὀρθοδόξου δόγματος σάν ἐπίσημου δόγματος τῆς ἐπαναστατημένης Κρήτης²⁰, πρᾶγμα ποὺ ἰδιαίτερα τονίζεται ἀπὸ τὸν ποιητὴ.

Τέλος ἡ εὐχὴ νὰ θανατωθοῦν ὅσοι μένουν πιστοὶ στὴ Βενετία, ποὺ διατυπώνεται ἀπὸ τὸν Tito (Πράξη Γ', Σκηνή III καὶ Πράξη Δ', Σκηνή II), δὲν φαίνεται ἀσχετὴ μὲ τὸ μαρτυρούμενο σχέδιο σφαγῆς τῶν Λατίνων τοῦ Χάνδακα²¹, ἐνῶ οἱ μορφές τῶν Giorgio καὶ Donato ἐκπροσωπεύουν τὴ μερίδα τῶν πιστῶν στὴ Βενετία, ποὺ συνεργάσθηκαν μὲ τὰ βενετικὰ στρατεύματα.

Ὅμως, παρ' ὅλο ποὺ τὸ ἔργο διανθίζεται μὲ πολλὲς ἱστορικὲς λεπτομέρειες, δὲν πρέπει νὰ νομισθῇ ὅτι ἀποτελεῖ ἔμμετρη ποιητικὴ ἀπόδοση τῆς ἱστορίας τοῦ κινήματος. Παράλληλα μὲ τὰ μαρτυρημένα ἱστορικὰ στοιχεῖα σημειώνονται καὶ ἱστορικὲς ἀνακρίβειες, ποὺ ἀποτελοῦν μάλιστα βασικὰ στοιχεῖα τῆς ὑποθέσεως.

Ἡ σημαντικώτερη ἀπὸ τίς ἀνακρίβειες αὐτὲς ἀναφέρεται στὸ πρόσωπο τοῦ Μάρκου Gradenigo. Ὁ ποιητὴς τὸν παρουσιάζει, μετανοιωμένο ἤδη γιὰ τὴν ἀνάμιξή του στὸ κίνημα (Πράξη Α', Σκηνή I κ.έ.), νὰ ἀποκαλῆ τοὺς ἐπαναστάτες «ἐχθροὺς» τῆς Κρήτης (Πράξη Δ', Σκηνή IV), νὰ ἀποδέχεται μὲ εὐχαρίστηση τίς προτάσεις τῶν ἀντιφρονούντων γιὰ συνεργασία κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν (Πράξη Δ', Σκηνή VIII) νὰ δολοφονῆται ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτες σάν ἐπικίνδυνος ἐχθρὸς τοῦ κινήματος (Πράξη Δ', Σκηνή XV) νὰ ἰκετεύη, ἐτοιμοθάνατος, τὸν Mi-

19. Σχετικὰ μὲ τὸ κίνημα αὐτὸ (ἐπανάσταση Λέοντα Καλλέργη καὶ Ψαρομηλίγγων, 1341 - 1347), βλ. Στ. Ξανθοῦδιδου, ὁ. π., σελ. 76 κ.έ. Ἄξιζει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1341 ἐνέπνευσε στὸν Ἑλληνα δραματοῦργὸ Σ. Ν. Βασιλειάδη τὴ σύνθεση τῆς τραγωδίας *Καλλέργαι*, ποὺ παρουσιάσθηκε ἀπὸ σκηνῆς τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1868 καὶ ἐκδόθηκε τὸν ἐπόμενον χρόνο μαζί μὲ τὸ ἐπίσης δικό του θεατρικὸ ἔργο *Λουκᾶς Νοταρᾶς*: Σ.Ν. Βασιλειάδη, *Οἱ Καλλέργαι, Λουκᾶς Νοταρᾶς, Δραματικὰ Δοκίμια*, Ἐν Ἀθήναις 1869.

20. Βλ. Fl. Cornelii, *Creta Sacra* ὁ. π., σσ. 88 - 89.

21. Πρόκειται γιὰ τὸ σχέδιο ποὺ συνέλαβε ὁ προσήλυτος στὸ ὀρθόδοξο δόγμα Βενετὸς ἐπαναστάτης Λεονάρδος Gradenigo καὶ ποὺ θέλησε νὰ ὑλοποιήσῃ σὲ συνεργασία μὲ τὸν μοναχὸ Μελέτιο, σύμφωνα μὲ σχετικὴ πληροφορία τοῦ L. De Monacis, ὁ. π., σελ. 179: «Leonardus vero Gradenigo, qui apostataverat a fide Catholica, privato consilio traxit ad immane facinus, scilicet interficiendi Latinos...». Πρβλ. Στ. Ξανθοῦδιδου, ὁ. π., σελ. 93.

chiel, να ενδιαφερθῆ για τὴν ἀποκατάσταση τοῦ ὀνόματός του (Πράξη Ε', Σκηνή Χ) καὶ τέλος νὰ τὸν τιμοῦν, νεκρό, σὰν πιστὸ τῆς Βενετίας ὑπῆκοο (Πράξη Ε', Σκηνή ΧΙ). Στὴν πραγματικότητα ὁ Δούκας τῆς ἐπαναστατημένης Κρήτης ἐκτελέσθηκε, ὅπως ἔχει ἀναφερθῆ παραπάνω, μὲ διαταγὴ τοῦ Michiel, ὅταν ὁ Χάνδακας ἔπεσε στὰ χέρια τῶν Βενετῶν.

Ἔτσι ὁλόκληρο τὸ ἔργο παρέχει τὴν ἐντύπωση ὅτι ἔχει γραφῆ μὲ μοναδικὸ σκοπὸ τὴν ἀποκατάσταση τῆς προσωπικότητος τοῦ Μάρκου Gradenigo. Ὅπωςδήποτε γίνεται, θεληματικὰ ἢ ἀθέλητα, μιὰ διπλῆ σύγχυση. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά συγχέονται τὰ πρόσωπα τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης καὶ τοῦ ὁμωνύμου μὲ αὐτὸν Μάρκου Gradenigo, τοῦ ἐπονομαζόμενου Spiritello, ποὺ δολοφονήθηκε ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτες για τὴν ἀντίδρασή του στὸ ζήτημα τῆς ἀποστολῆς πρεσβείας στὴ Γένουα²², ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ταυτίζεται λανθασμένα τὸ πρόσωπο τοῦ Μάρκου Gradenigo μὲ τὸν δολοφονημένο ἀπὸ τὸν Ἕλληνα καλόγερο Μελέτιο (Mileto) Ἀνδρέα Corner.

Ὅμοια ὄχι σύμφωνα μὲ τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα εἶναι καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἀποστολὴ τοῦ Τζαννάκη Ρίτζου στὴ Γένουα. Στὸ ἔργο ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀποστολῆς ἐπιστρέφει στὸν Χάνδακα καὶ ἀναφέρει στὸν Μάρκο τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἐγχειρήματος καὶ ἔπειτα παίρνει μέρος στὴν ἄμυνα τοῦ Χάνδακα, σταλμένος στὰ τεῖχη ἀπὸ τὸν Τίτο Venier. Στὴν πραγματικότητα ὁ Τζαννάκης Ρίτζος ἔφθασε στὴν Κρήτη ὅταν ὁ Χάνδακας εἶχε ἤδη παραδοθῆ στὶς δυνάμεις τῶν Βενετῶν²³.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω εἶναι φανερὸ πὼς ὁ ποιητὴς δὲν χρησιμοποιεῖ τὸ ἱστορικὸ ὕλικὸ παρὰ σὰν ἀφετηρία καὶ πλαισίωση τοῦ μύθου τῆς τραγωδίας καί, παραβαίνοντας τὴν ἀπόλυτη ἱστορικὴ ἀλήθεια, ἐπιζητεῖ νὰ αἰτιολογήσῃ θέσεις πολιτικῆς, μὲ ἀπώτερο σκοπὸ τὴν πολιτικὴ - ἔθνικὴ συγκίνηση τῶν θεατῶν.

* *

Ὅπως ἔχει ἤδη λεχθῆ, τὸ ἔργο παρουσιάσθηκε στὴ Βενετία, τὸν

22. L. De Monacis, ὁ. π., σσ. 180-181. Πρβλ. J. Jegerlehner, ὁ. π., σελ. 92.— Στ. Ξανθοῦδίδου, ὁ. π., σελ. 94.

23. Κατὰ τὴν ἀφήγηση τοῦ L. De Monacis, ὁ. π., σελ. 184, ἐνῶ τὰ περισσότερα μέλη τῆς ἀποστολῆς, ὅταν ἔμαθαν για τὴν παράδοση τοῦ Χάνδακα, ἐνώθησαν μὲ τὶς δυνάμεις τοῦ Ἰωάννη

Καλλέργη, ὁ Τζαννάκης Ρίτζος, ὁ Λεονάρδος Gradenigo καὶ ὁ Baiardo Gradenigo κατέφυγαν στὸ Γαῖδουρο-νῆσι· ἐκεῖ τοὺς συνέλαβαν οἱ Βενετοὶ καὶ τοὺς μετέφεραν στὸν Χάνδακα, ὅπου καὶ ἐκτελέσθηκαν. Πρβλ. J. Jegerlehner, ὁ. π., σελ. 93.— Στ. Ξανθοῦδίδου, ὁ. π., σελ. 94.

Ἰανουάριο τοῦ 1785, ἀλλὰ δὲν ἔχουν ἄμεσα παραδοθῆ οἱ ἡμερομηνίες τῶν παραστάσεων. Κύριο στοιχεῖο γιὰ τὸν καθορισμὸ τῶν ἡμερομηνιῶν αὐτῶν ἀποτελεῖ ἡ ἡμερομηνία ποὺ φέρνει ἡ Ἑλληνικὴ προσφυγὴ: *L(aus) D(eo) 15 Genn(ar)o 1784 M(ore) V(eneto)*. (=15 Ἰανουαρίου 1785). Ἡ ἀπόφαση τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα γιὰ τὴν παύση τῶν παραστάσεων θὰ πρέπει νὰ εἶχε ἐκδοθῆ τὴν ἴδια ἢ τὸ πολὺ τὴν ἐπομένη ἡμέρα. Ἐπομένως ἡ τελευταία παράσταση θὰ εἶχε πραγματοποιηθῆ στὶς 14 ἢ 15 Ἰανουαρίου, ἀφοῦ τὴν ἡμέρα τῆς κοινοποιήσεως τῆς ἀποφάσεως δὲν θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ δοθῆ πλέον ἄλλη παράσταση τοῦ ἔργου. Μὲ βάση τὸ στοιχεῖο αὐτὸ εἶναι δυνατὸς ὁ καθορισμὸς τῶν ἡμερομηνιῶν τῶν προηγουμένων παραστάσεων, ἀρκεῖ νὰ εἶναι γνωστὸς ὁ ἀριθμὸς τῶν παραστάσεων τοῦ ἔργου. Σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα αὐτὸ τὸ κείμενο τῆς Ἑλληνικῆς προσφυγῆς δὲν παρέχει καμμιά συγκεκριμένη πληροφορία. Ἀναφέρεται ἀπλῶς: *Viene da alcune sere recitata nel Teatro di San Gio(vanni) Grisostomo una composizione intitolata i Coloni di Candia* καὶ προστίθεται *Ascolta questa rappresentazione da parecchie sere un corpo numeroso di gente...* Βέβαια οἱ λέξεις «alcune» καὶ «parecchie» περιορίζουν κάπως τὰ χρονικὰ ὄρια ἀλλὰ δὲν ἀποτελοῦν ἐνδείξεις σαφεῖς. Σαφέστερη εἶναι ἡ πληροφορία ποὺ ἀντλεῖται ἀπὸ τὸν κώδικα Cicogna 244 τοῦ Μουσείου Correr τῆς Βενετίας, ὅπου περιέχεται καὶ τὸ κείμενο τοῦ ἔργου. Ἡ ἐπικεφαλίδα τῆς τραγωδίας (σελ. 1), ποὺ ἀποτελεῖ οὐσιαστικὰ βραχὺ χρονικὸ τοῦ ζητήματος, κάνει λόγο γιὰ τρεῖς συνολικὰ παραστάσεις :

Li Coloni di Candia

Tragedia

Rappresentata nel Teatro di San Giovan(ni)

Grisostomo e sospesa dopo la

terza recita per ordine degl'

Ecc(ellentissimi)mi Capi dell' Ecc(els)o Cons(igli)o

di Xci, e ciò seguì per

aver li Greci fatta

istanza acciò

sia suspesa

l'anno

1784 24

24. «Οἱ Ἀποικοὶ τῆς Κρήτης / Τραγωδία / ποὺ παρουσιάσθηκε στὸ Θέατρο τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου / τοῦ Χρυσοστόμου

καὶ διακόπηκε μετὰ τὴν / τρίτη παράσταση μὲ διαταγὴ τῶν Ἐξοχωτάτων Κεφαλῶν τοῦ Ἐξόχου Συμβουλίου / τῶν

Ἐάν δοθῆ πίστη στὴν ἀκρίβεια τῆς πληροφορίας αὐτῆς²⁵, τότε θὰ πρέπει οἱ παραστάσεις τοῦ ἔργου νὰ δόθηκαν τὰ βράδια τῆς 12, 13 καὶ 14 ἢ τῆς 13, 14 καὶ 15 Ἰανουαρίου 1785.

* * *

Ἡ ἀπόφαση τῶν Βενετικῶν Ἀρχῶν νὰ διακοποῦν οἱ παραστάσεις καὶ νὰ μὴν ἐπιτραπῆ ἡ ἐκδοσὴ τοῦ ἔργου ἰσοδυναμοῦσε μὲ ἐνταφιασμὸ τῆς Πινδεμοντικῆς τραγωδίας. Ὅπως ἕμως θὰ φανῆ ἀπὸ ὅσα ἀκολουθοῦν, δὲν πρόκειται γιὰ ὀριστικὴ δύση ἀλλὰ γιὰ προσωρινὴ ἐκλειψὴ τοῦ ἔργου ἀπὸ τὸν ὀρίζοντα τῶν ἰταλικῶν γραμμάτων. Ἡ ἐπανεμφάνισή του δὲν οφείλεται σὲ μεταστροφή τῆς κυβερνητικῆς διαθέσεως, ἀλλὰ συνδέεται μὲ τὰ μεγάλα ἱστορικὰ γεγονότα τοῦ τέλους τοῦ ΙΗ' καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΘ' αἰῶνα, ποὺ μετέβαλαν ριζικὰ καὶ ἀμετάκλητα τὴν πολιτικὴν κατάστασιν στὴν Ἄνω Ἰταλία.

Παρ' ὅλο ποὺ μετὰ τὴν ἀπαγόρευση τῶν παραστάσεων τὸ ἔργο παύει νὰ ἀπασχολῆ τὸ εὐρὺ κοινό, φαίνεται ὅτι ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι, τόσο σὰν ἔργο θεατρικὸ ὅσο καὶ σὰν θέμα πολιτικὸ, ἀντικείμενο ἐνδιαφέροντος μέρους λογίων Βενετῶν. Δικαιολογοῦνται ἔτσι τὰ διάφορα ἀντίγραφα τοῦ κειμένου τῆς τραγωδίας καὶ τῆς Ἑλληνικῆς προσφυγῆς, καθὼς καὶ τὰ ποικίλα σχόλια, ποὺ ἀπαντῶνται σὲ κώδικες τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΘ' αἰῶνα²⁶.

Μὲ τὴν πτώση τῆς Βενετικῆς Πολιτείας (1797) καὶ τὴν κατάργηση τῶν διαταγμάτων τῆς δημιουργοῦνται οἱ προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἐπανεμφάνισιν τοῦ ἔργου. Ἀκολούθησαν πέντε ἐκδόσεις: τρεῖς αὐτοτελεῖς καὶ δύο στὰ πλαίσια τῶν ἐκδόσεων τῶν θεατρικῶν ἀπάντων τοῦ Ἰωάννη Pindemonte :

1. *Colonj di Candia, Tragedia di Giovanni Pindemonte, Veronese. Edizione Prima. Filadelfia [=Verona] 1801.*

Ἐχωριστὸ ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ ἀντίτυπο τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βενετίας (Dramm. 1493, Miscellanea Teatrale,

Δέκα, καὶ αὐτὸ συνέβη ἐπειδὴ/εἶχαν κάνει οἱ Ἕλληνες/ἔνστασι γιὰ νὰ/διακοπῆ/ τὸ ἔτος/ 1784».

25. Ἀντίθετα ἀναφέρονται πέντε βραδιᾶς παραστάσεων καὶ ταραχῶν ἀπὸ Guido Mazzoni, *In Biblioteca*, σελ. 34 καὶ Pompeo Molmenti, ὁ. π., σελ. 274.

26. Σημειῶν ἔνδεικτικὰ τρεῖς κώδικες τοῦ Μουσείου Correr Βενετίας:
α. *Mss. Cicogna* 244 (πρῶν ν^ο 532, *Mss. VI*, ν^ο 64),

β. *Mss. Cicogna* 1439, *Miscellanea di varie scritture manoscritte etc.*,
γ. *Mss. Cicogna* 3543, δίφυλλο ἀριθ. 9.

Εικ. 1. Προσωπογραφία τοῦ ποιητῆ (ἀπὸ τὸν πρῶτο τόμο τῶν *Componimenti Teatrali*, Μιλάνο 1804)

7.

I COLONJ DI CANDIA

TRAGEDIA

DI

GIOVANNI PINDEMONTE

VERONESE

EDIZIONE PRIMA.

FILADELPHIA

1801.

M

Noturo

ATTO QUINTO.
 Dei delitti mortali! Ah! il viver molle
 Condotta s' l'otto; al lusso l'otto guida;
 Il lusso a la cupidità; e quest' affine
 E' scita s' l'empiecià. Di ciò saranno
 Esempio memorabile e famoso
 I Colonj di Candia et di vestrali.

24. Supra 1477. Pavia. Eumulo Venetia

Considerando che la Tragedia profane
 e mortale esse sempre; che è
 sempre nella estrema letta opera
 Pindonte sempre a ell'istesso; che
 non ha allegorie; ne per ingenua
 se ne fanno; ma che è agguerrita di spiriti
 di geni; per esse sempre nella
 vecchia scuola della Scipione e Ap-
 di Venetia

Apoteosi o cenno
 di venetia

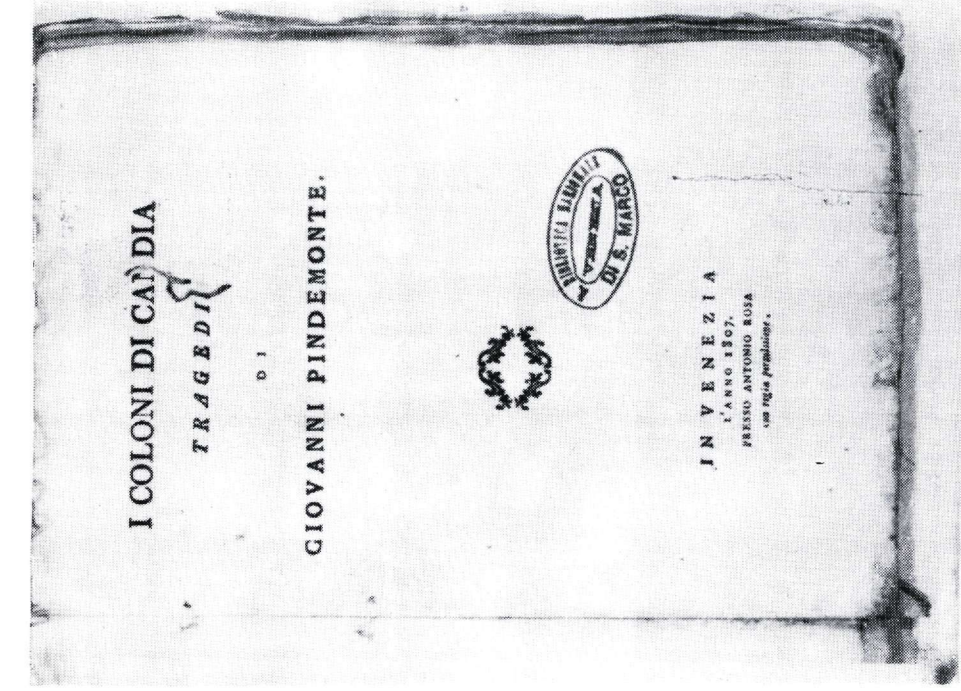
Apoteosi o cenno
 di venetia
 di venetia, poiché si capo
 sempre sopra prima figurata
 di capo infornata che ex venetia Republica.

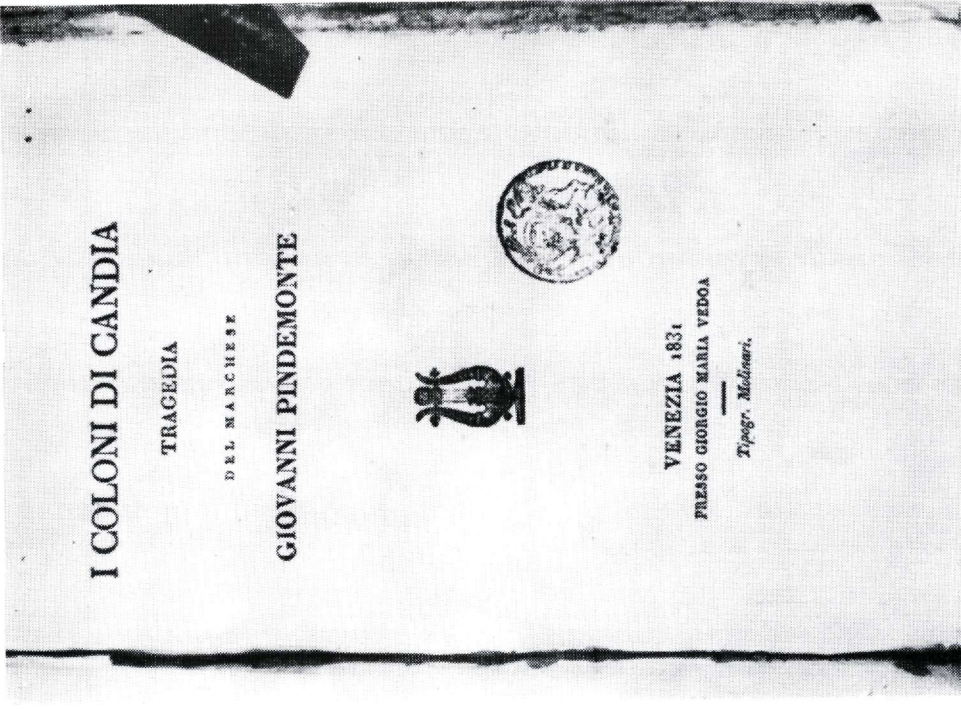
36755

Εικ. 3. 'Η τελευταία σελίδα τῆς πρώτης ἐκδόσεως μὲ τὴν χει-
ρόγραφη σημείωση

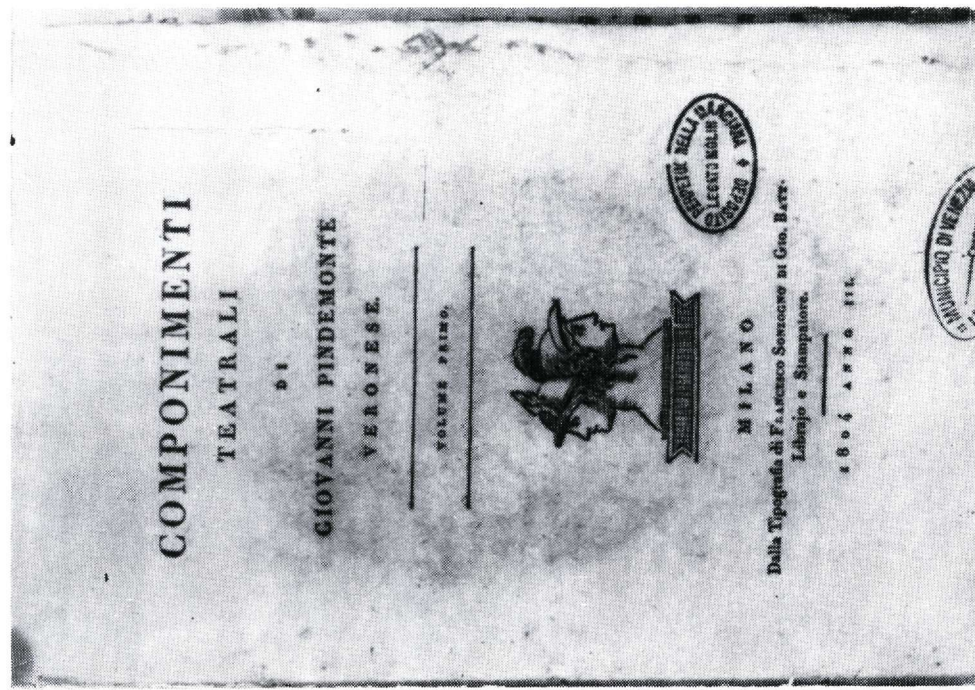
Εικ. 2. 'Η προμετωπίδα τῆς πρώτης ἐκδόσεως

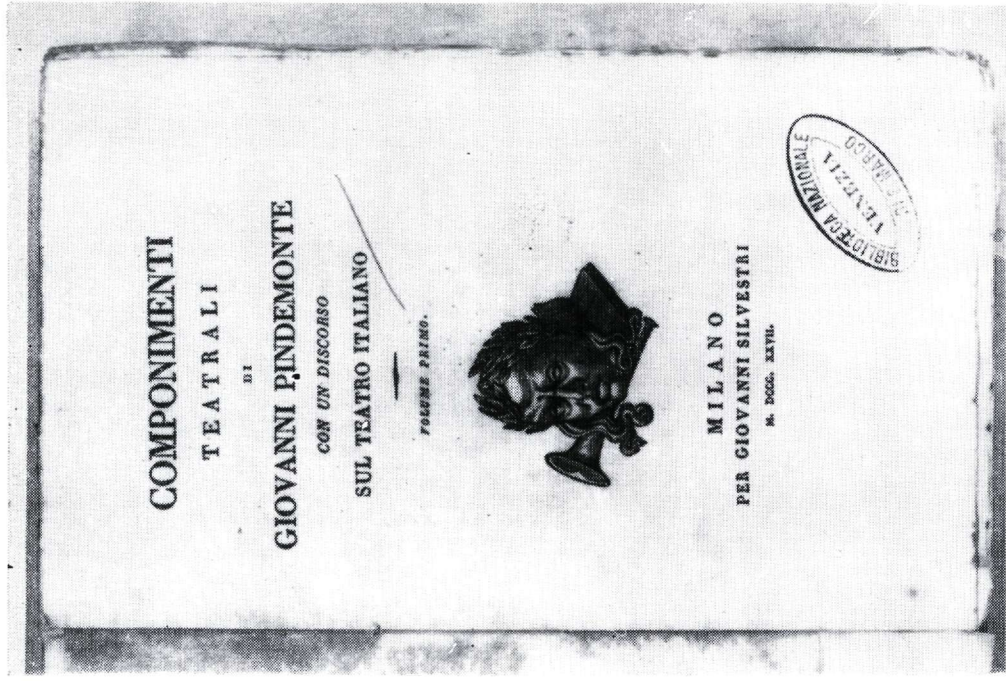
Είχ. 4. 'Η προμετωπίδα τῆς βενετικῆς ἐκδόσεως 1807

Είχ. 5. 'Η προμετωπίδα τῆς βενετικῆς ἐκδόσεως 1831

Εικ. 6. 'Η προμετωπίδα του πρώτου τόμου των Componenti Teatrali (Μιλάνο 1804)

Εικ. 7. 'Η προμετωπίδα του πρώτου τόμου των Componenti Teatrali Μιλάνο (1827)

ἀριθ. 7) για τὴ χειρόγραφη σημείωση πού ὑπάρχει στὴν τελευταία του σελίδα :

Motivo

24. *Giugno 1807. Polizia Generale Venezia.*

Considerando che la Tragedia presente è notissima colle stampe; ch' è compresa nella edizione delle opere Pindemonte stampata a Milano; che non ha allusione, né porta ingiuria a nessuno; ma che è appoggiata all' istoria de' fatti; può essere stampata nella raccolta dello stampatore Rosa di Venezia.

Visto

Apostoli...

Oppure separatamente con data sua, poichè è cessato qualunque oggetto politico riguardante le cose aristocratiche della ex Veneta Repubblica²⁷.

Ἡδὴ ἡ σημείωση αὐτή, ἀντίγραφο²⁸ ἐπίσημης ἀποφάσεως τῆς Ἀστυνομικῆς Ἀρχῆς τῆς Βενετίας, ὀδηγεῖ στὶς ἐπόμενες ἐκδόσεις τῶν ἐτῶν 1804 καὶ 1807.

2. *Componenti Teatrali di Giovanni Pindemonte, Veronese. Milano, Dalla Tipografia di Francesco Sonzogno di Gio. Batt. Librajolo e Stampatore, 1804, Anno III (τόμοι I - III), 1805, Anno IV (τόμος IV).*

27. «Αἰτία. 24 Ἰουνίου 1807. Γενικὴ Ἀστυνομία, Βενετία. Θεωρώντας ὅτι ἡ παρούσα Τραγωδία εἶναι γνωστότατη μὲ τὶς ἐκδόσεις, ὅτι ἔχει περιληφθῆ στὴν ἐκδοση τῶν ἔργων Pindemonte πού τυπώθηκε στὸ Μιλάνο, ὅτι δὲν περιέχει νύξεις οὔτε προκαλεῖ ἀδικία σὲ κανένα ἀλλὰ στηρίζεται στὴν ἱστορία τῶν γεγονότων, μπορεῖ νὰ τυπωθῆ στὴ θεατρικὴ συλλογὴ τοῦ τυπογράφου Rosa τῆς Βενετίας.

Ἐθεωρήθη

Apostoli...

Ἡ καὶ χωριστὰ μὲ δική της χρονολογία, ἐπειδὴ ἔχει παύσει ὁποιοδήποτε πολιτικὸ ζήτημα πού ἀφοροῦσε στὰ ἀριστοκρατικὰ πράγματα τῆς πρώην Βενετικῆς Πολιτείας».

Οἱ λέξεις πού ἀκολουθοῦν μετὰ τὴν ὑπογραφή Apostoli εἶναι δυσανάγνωστες

Τὸ ὄνομα ἴσως θὰ εἶναι δυνατὸ νὰ ταυτισθῆ πρὸς τὸ πρόσωπο τοῦ Βενετοῦ συγγραφέα καὶ πολιτικοῦ ὑπαλλήλου Francesco Apostoli (1755 - 1816), πού ἐγκαταστημένος στὴν Πάδουα ἀπὸ τὸ 1806, διορίσθηκε —ἀλλὰ στὰ 1812— *Ispettore alla Stampa e Libreria* καὶ ἄσκησε τὸ ἔργο αὐτὸ μέχρι τὸ 1814 ὅταν τὸν ἀπέλυσαν οἱ Αὐστριακοί. Βλ. M. Berengo, *Apostoli, Francesco*, *Dizionario Biografico degli Italiani* τόμ. 3, Roma 1961, σσ. 609 - 611 (βιβλιογραφία στὴ σελ. 611).

28. Ἡ ἀναζήτησις τοῦ πρωτοτύπου στὰ Κρατικὰ Ἀρχεῖα Βενετίας (Σεπτέμβριος 1967), δὲν ἀπέδωσε, γιατί οἱ πλημμυρες τῆς προηγούμενης χρονιάς δὲν ἐπέτρεπαν τὴν ἔρευνα στὸ τμήμα τοῦ Ἀρχείου, ὅπου φυλάγονταν τὰ ἔγγραφα τῆς ἐποχῆς.

Τὸ ἔργο *I Coloni di Candia* ἔχει περιληφθῆ στὸν πρῶτο τόμο, τρίτο στὴ σειρά (σσ. 189 - 283), μετὰ τὰ ἔργα *Mastino I Dalla Scala* (σσ. 17 - 100) καὶ *I Bacchanali* (σσ. 101 - 188).

3. *I Coloni di Candia, Tragedia di Giovanni Pindemonte. In Venezia, l'anno 1807. Presso Antonio Rosa, Con regia permissione.*

Στις σελίδες 77 - 84 ἀναδημοσιεύονται: *Notizie storico - critiche sopra I Coloni di Candia estese dall' Autore dell' opuscolo I Greci Antichi e Moderni stampato in Torino 1793 dal Fea.*

4. *Componimenti Teatrali di Giovanni Pindemonte con un Discorso sul Teatro Italiano. Milano, Per Giovanni Silvestri, M. DCCC. XXVII [=1827].* Τόμοι δύο [=Biblioteca scelta di opere Italiane antiche e moderne, 197 - 198].

Στὸν πρῶτο τόμο περιέχονται: *Mastino I Dalla Scala* (σσ. 1 - 62), *I Bacchanali* (σσ. 63 - 126), *I Coloni di Candia* (σσ. 127 - 196), *Agrippina* (σσ. 196 - 264), *Il salto di Leucade* (σσ. 265 - 339), *Ginevra di Scozia* (σσ. 341 - 416).

5. *I Coloni di Candia, Tragedia del Marchese Giovanni Pindemonte. Venezia 1831, Presso Giorgio Maria Vedoia, Tipogr. Molinari.*

*
* *

Ἡ ἔκδοση τῆς Βερόνας (1801), ποὺ χαρακτηρίζεται σὰν *Edizione prima* δὲν ἀναγράφει τὸ ὄνομα τοῦ ἐκδότη καὶ ἀντὶ τοῦ πραγματικοῦ τόπου ἐκδόσεως παραθέτει τὸ πλαστὸ *Filadelfia*, ἐνῶ τὸ κείμενο παρουσιάζει ἀρκετὲς διαφορὲς ἀπὸ τὸ κείμενο τῶν ἐκδόσεων ποὺ ἀκολούθησαν. Ἡ ἔκδοση αὐτὴ πραγματοποιήθηκε χωρὶς τὴν ἔγκριση τοῦ ποιητῆ σύμφωνα μὲ τὰ ἐπιλεγόμενα τῆς ἐκδόσεως Βενετίας τοῦ 1807, ὅπου, στὴ σελίδα 79, ἀναφέρεται χαρακτηριστικὰ: «La tragedia I Coloni di Candia fu stampata in Verona nel 1801 con data di Filadelfia, fu detto, senza saputa dell' autore, ma piena d' errori. Egli la diede poi corretta allo stampatore, e libraio Sonzogno colle altre sue in Milano nel 1804. Dal tomo primo de' suoi Componimenti teatrali qui viene trascritta».²⁹

29. «Ἡ τραγωδία *I Coloni di Candia* τυπώθηκε στὴ Βερόνα στὰ 1801 μὲ τὴν ἔνδειξη *Filadelfia*, χωρὶς, λέγεται, νὰ τὸ ξέρη ὁ συγγραφέας, ἀλλὰ

γεμάτη ἀπὸ σφάλματα. Αὐτὸς [ὁ συγγραφέας] τὴν ἔδωσε ἔπειτα διορθωμένη στὸν τυπογράφο καὶ ἐκδότη Sonzogno μαζί μὲ τίς ἄλλες του [τραγωδίες] στὸ

Φαίνεται λοιπόν ότι ο θόρυβος που δημιουργήθηκε γύρω από το έργο οδήγησε τον άνωθυμο εκδότη στην απόφαση να προβή στη δημοσίευση τῆς τραγωδίας, χωρίς να γνωστοποιήση τις προθέσεις του στον ποιητή και να ζητήσει τη σχετική άδεια, χρησιμοποιώντας πιθανώτατα κάποιον από τὰ αντίγραφα τοῦ κειμένου που εἶχε συνταχθῆ για χρήση θεατρική. Ίσως για τούς λόγους αὐτούς, παράλληλα με τὸ γεγονός ότι ἀκόμη δὲν εἶχε παγιωθῆ ἡ πολιτικὴ κατάσταση στὸν Βενετικὸ χῶρο, θέλησε νὰ ἀποκρύψῃ τόσο τὸ ὄνομά του ὅσο και τὸν τόπο ἐκδόσεως.

Πρώτη ἐπομένως ἐπίσημη ἐκδοση θεωρήθηκε ἐκείνη που περιλαμβάνεται στὴν πρώτη ἐκδοση τῶν *Θεατρικῶν Συνθέσεων* (Componimenti Teatrali, Μιλάνο 1804), που ἔγινε με βάση τὰ χειρόγραφα που ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς παρεχώρησε στὸν εκδότη Sonzogno. Αὐτῆς τῆς ἐκδόσεως τὸ κείμενο ἀναπαράγει ἡ ἐκδοση Α. Rosa (Βενετία 1807), που ἀποτελεῖ και τὴν πρώτη ὀλοκληρωμένη ἐκδοτικὴ παρουσίαση τοῦ ἔργου χάρις στὰ ἐπιλεγόμενα που ἀναφέρονται στὸ ἱστορικὸ ὑπόβαθρο τῆς τραγωδίας, στὸ θέμα τῶν παραστάσεων τοῦ ἔργου και τῆς Ἑλληνικῆς διαμαρτυρίας, και καταλήγουν με τὴν παρουσίαση τῆς ὑποθέσεως και τὴν λογοτεχνικὴ του ἀνάλυση³⁰.

Ἄλλὰ και ἡ ἐκδοση αὐτή, παρ' ὅλο που πραγματοποιήθηκε με κυβερνητικὴ ἔγκριση —Con regia permissione— ὅπως σημειώνεται στὴν προμετωπίδα, δὲν θεωρεῖται γνήσια ἀπὸ τὸν δεύτερο εκδότη τῶν *Componimenti Teatrali* (Μιλάνο 1827) G. Silvestri, που ἀναγνωρίζει μόνο τὴν ἀντίστοιχη ἐκδοση Sonzogno (Μιλάνο 1804). Σύμφωνα με

Μιλάνο στὰ 1804. Ἀπὸ τὸν πρώτο τόμο τῶν *Θεατρικῶν* του *Συνθέσεων* μεταγράφεται ἐδῶ».

Ἐνα ἀνάλογο με αὐτὸ σχόλιο ἀπαντᾷ και στὸν κώδικα τοῦ Μουσείου Correr Βενετίας, Cicogna 244, που ἤδη ἀναφέραμε παραπάνω και που περιέχει τὸ κείμενο τῆς τραγωδίας (σσ. 1 - 147) και τῆς Ἑλληνικῆς προσφυγῆς (σσ. 149-155). Στὴ δεύτερη, χωρίς σελιδαρίθμηση, σελίδα σημειώνεται: *Fu stampata colla data di Filadelfia nel 1801 - in 8.* (=Τυπώθηκε με τὴν ἐνδειξὴ Φιλαδέλφεια στὰ 1801 - σὲ 8ο). Δηλώ-

νεται ἐπίσης ὅτι τὸ κείμενο τοῦ χειρογράφου δὲν προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐκδοση τοῦ 1801, ἀλλὰ ἀπὸ ἄλλο χειρόγραφο και σημειώνονται ὠρισμένα σημεῖα τοῦ κειμένου που διαφέρουν ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα τῆς ἐκδόσεως τῆς Βερόνας, που χαρακτηρίζονται ὡς σφάλματα (*errori*) ἢ παραλλαγές (*vari*).

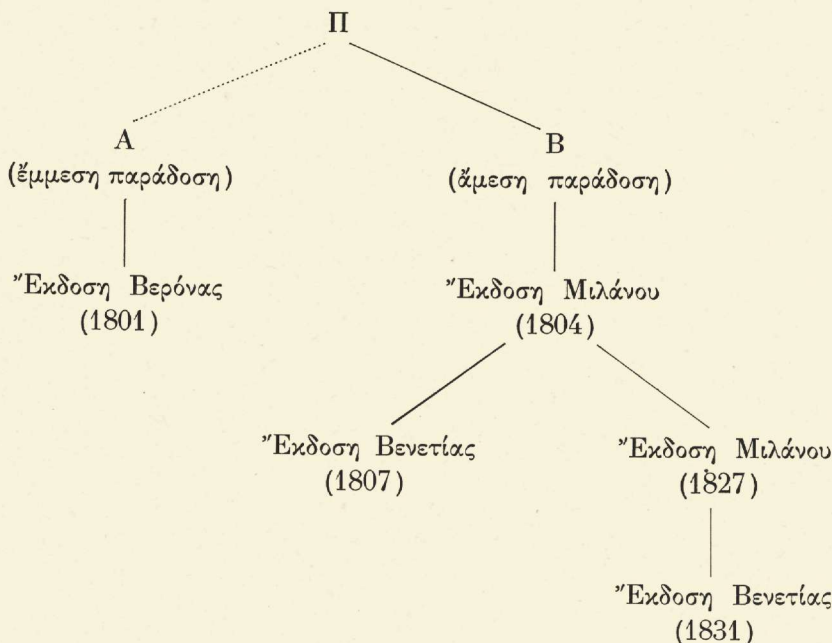
30. Ὁ ἴδιος εκδότης Ἀντώνιος Rosa εἶχε κυκλοφορήσει και ἄλλα ἔργα τοῦ Ἰωάννη Πινδόντε: *Orso Iraio* (1797), *Agrippina* (1800), *I Baccanali* (1807), *Adelina e Roberto* (1807).

ὅσα ἀναφέρει στὸν πρόλογο, ὁ Silvestri ἀκολουθεῖ τὸ κείμενο τῆς ἐκδόσεως Sonzogno ἐπιφέροντας βελτιώσεις. Σχολιάζοντας τὸ ζήτημα προσθέτει ὅτι ἡ διάδοση καὶ ἡ χρησιμοποίηση τῶν ἔργων τοῦ Pindemonte ἀπὸ διάφορους θιάσους ἀνεξέλεγκτα εἶχαν ἀποτέλεσμα νὰ ἀλλοιωθοῦν τὰ κείμενα καὶ ὅτι πρόθεση τοῦ ποιητῆ μὲ τὴν ἐκδοση τῶν «Compronimenti» εἶναι «νὰ ξεσκεπάσῃ τις ἀπόκρυφες ἐκδόσεις καὶ νὰ κάμῃ νὰ τὰ διαβάσῃ τὸ κοινὸ ὅπως ἔχουν συντεθῆ ἀπὸ τὸν ἴδιο» καὶ τονίζει ὅτι ὁ ποιητὴς «ἐχαρακτήρισε κλοπιμαία κάθε ἄλλη ἐκδοση τυπωμένη χωρὶς τὴ συγκατάθεσή του».

Τέλος ἡ βενετικὴ ἐκδοση G.M. Vedoia (1831) ἀκολουθεῖ τὴν ἐκδοση τοῦ 1827, ἀπ' ὅπου ἀναδημοσιεύει τὶς *Notizie intorno alla vita di Giovanni Pindemonte Veronese* (σσ. 5 - 7).

Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὰ παραπάνω οἱ ἐκδόσεις τῆς τραγωδίας εἶναι δυνατὸ νὰ διακριθοῦν σὲ δύο ξεχωριστὲς ομάδες: Α καὶ Β. Τὴν ομάδα Α ἐκπροσωπεύει ἡ «πρώτη ἐκδοση» τοῦ 1801, ποὺ πραγματοποιήθηκε μὲ βάση κάποιον ἄγνωστο χειρόγραφο, ὄχι ἐλεγμένο ἀπὸ τὸν ποιητὴ, καὶ ποὺ μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῆ σὰν ἔμμεση παράδοση τοῦ κειμένου. Στὴν ομάδα Β ἀνήκουν ἡ ἐκδοση τοῦ 1804 καὶ φυσικὰ οἱ ἐπόμενες τρεῖς ἐκδόσεις ποὺ ἀνάγονται, τουλάχιστο ὅσο ἀφορᾷ στὸ κείμενο, στὴν ἐκδοση αὐτή, μὲ σχετικὲς διορθώσεις καὶ ἐκτὸς κειμένου προσθήκες. Οἱ ἐκδόσεις τῆς ομάδας αὐτῆς παραδίδουν τὸ κείμενο χειρογράφου θεωρημένου ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ποιητὴ καὶ ἐπομένως πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὅτι ἐκπροσωπεύουν τὴν ἄμεση παράδοση τοῦ κειμένου τῆς τραγωδίας. Ἀντίθετα διαπιστώνονται μερικὲς ἐξωτερικὲς ἀναλογίες στὴ μορφή τῶν δύο ἐκδόσεων τοῦ 1801 καὶ τοῦ 1807. Οἱ ἐκδόσεις αὐτὲς δὲν περιορίζονται στὴν ἀπλὴ ἀναγραφὴ τῶν προσώπων τοῦ δράματος, ὅπως συμβαίνει στὶς ὑπόλοιπες, ἀλλὰ ἀναφέρουν πλήρη τὰ ὀνόματα καὶ τὴν ιδιότητά τους. Παραθέτουν ἐπίσης τὶς σκηνοθετικὲς ἐπεξηγήσεις μέσα σὲ ἀγκύλες, παράλληλα μὲ τὸ κυρίως κείμενο, ἐνῶ οἱ ἄλλες ἐκδόσεις ἀκολουθοῦν, σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα αὐτό, τὸ σύστημα τῶν ὑποσημειώσεων.

Ἡ σχέση τῶν ἐκδόσεων μεταξὺ τους καὶ πρὸς τὸ πρωτότυπο (Π) τοῦ κειμένου διατυπώνεται στὸ ἀκόλουθο διάγραμμα :

Ὁ Ἰωάννης Pindemonte στήν προσπάθειά του νά ἀνανεώσει τὸ ἰταλικὸ θέατρο ἀναδείχθηκε ἀνατόμος τῆς ἰταλικῆς κοινωνίας τοῦ τέλους τοῦ ΙΗ' αἰώνα καὶ τῶν ἰδεῶν της. Τὸ ἔργο του, εἴτε ἐλεύθερα παρουσιασμένο, εἴτε ἀπαγορευμένο, ἀπασχόλησε τόσο τοὺς λογίους ὅσο καὶ τὸ ἀπλὸ κοινό, ἄλλοτε παρασύροντας τοὺς θεατῆς κι ἄλλοτε προκαλώντας ἔντονες ἀντιδράσεις. Τέτοιων ἀντιδράσεων ἐνδεικτικὸ εἶναι τὸ τετράστιχο ἐπίγραμμα ποὺ κάποιος — λόγιος ὅπωςδήποτε — Βενετὸς συνέταξε στὰ λατινικὰ καὶ ποὺ ἔχει καταχωρηθῆ, μαζί με τὸ κείμενο τῆς Ἑλληνικῆς προσφυγῆς, στὸ δίφυλλο ἀριθ. 9 τοῦ χειρογράφου Cicogna 3543 τοῦ Μουσείου Correr τῆς Βενετίας:

*Ioanni Pindemonte ab origine Fabroferrario,
Inter Nobiles Venetos accepto,*

*In Bacchanalibus irreligioso,
In Cretensibus impio, sperjuro, ac scelerato*³¹.

Νικ. Γ. Μοσχονάς

31. «Στὸν Ἰωάννη Pindemonte ἀπὸ καταγωγῆ σιδερά, / Ποῦ γίνηκε δεκτὸς ἀνάμεσα στοὺς Εὐγενεῖς Βενετοὺς, / Στὰ Βακχικὰ ἄθρησκο, / Στοὺς Κρητικούς ἀσεβῆ, ψεύδορκο καὶ μιανό».

Οἱ νύξεις ποῦ γίνονται ἀπὸ τὸν συντάκτη τοῦ ἐπιγράμματος ἀπηχοῦν ἀπόψεις πολεμίων τοῦ ποιητῆ. Σχετικὰ μὲ τὸ πρῶτο σημεῖο ποῦ θίγεται, τὴν καταγωγῆ τοῦ ποιητῆ, πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι ἡ οἰκογένεια Pindemonte, ἐπιφανῆς ἤδη ἀπὸ τὸν ΙΔ' αἰῶνα, ἔλαβε στὰ 1654 ἀπὸ τὸν Δούκα τῆς Μάντουας τὸν τίτλο τοῦ Μαρκήσιου. Βλ. Antonio Cartolari, *Cenni sopra varie famiglie Illustri di Verona*, (χω-

ρις τόπο ἐκδόσεως) M.DCCC.XLV (=1845), σσ. 51 - 52. Παράλληλα πολλὰ μέλη τῆς οἰκογένειας Pindemonte εἶχαν ἀναδειχθῆ στὶς ἐπιστῆμες, τὰ γράμματα καὶ στὶς τέχνες. Βλ. Benassù Montanari, ὁ. π., σελ. 3 κ. ἐ.

Οἱ δύο τελευταῖοι στίχοι ἀναφέρονται στὰ δύο θεατρικὰ τοῦ ἔργου ποῦ ξεσήκωσαν τὴ μεγαλύτερη ἀντίδραση: *I Bacchanali* καὶ *I Coloni di Candia*. Τὸ πρῶτο ἀπὸ αὐτὰ θεωρήθηκε ὅτι περιεῖχε νύξεις κατὰ τῶν Μυστικῶν Ἐταιριῶν καὶ τῆς δράσεως τῶν Ἰησοῦτῶν. Βλ. Mario Apollonio, ὁ. π., σελ. 484.